

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI: AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ*

*Grouping of Ornaments on the Late Ottoman Tombstones: Aydın Kuşadası
Adalizade Cemetery Example*

Abdül Halim VAROL**

ÖZ: Türk sanatında süsleme, yüzyıllar boyunca büyük öneme sahip olmuş ve eserlerin bezenmesinde oldukça zengin bir repertuarla uygulanmıştır. Mezar taşları da bu zenginliği doğrudan yansıtan önemli örnekler arasındadır. Mezar taşlarına yönelik yayınlarda süslemenin genellikle bir başlık dahilinde türlerine göre gruplandırılarak motif üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Bu eksiklikten hareketle, Aydın Kuşadası Adalizade Mezarlığındaki süslemeli Osmanlı mezar taşları süslemeleri itibarıyla incelenmiş, 247 mezar taşından ortak süsleme programı özelliklerine sahip 150 eserde 9 ayrı grup tespit edilmiştir. Gruplar kendi içlerinde değerlendirilip diğer geç dönem Osmanlı mezar taşları ile karşılaştırıldığında tarih, cinsiyet ve bulundukları coğrafya itibarıyla birtakım verilerin belirgin hale geldiği görülmektedir. Ayrıca gruplardaki benzerlikler incelendiğinde yerel, bölgesel ve genel olarak nitelendirebilecek atölye-üretim merkezi özellikleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda tespit edilen gruplardan 3'ü Osmanlı coğrafyasında geniş tarih aralığında rastlanan eserlerden oluşmaktadır. 2 grup, nispeten dar bir zaman aralığına ait olup, İstanbul gibi merkezi bir yerde üretilerek buradan denize kıyısı olan şehirlere gönderildiği düşüncesini destekler nitelikte veriler sunmaktadır. Ayrıca Ege Denizine yakın konumdaki illerde örnekleri görülen 2 grup ile Adalizade Mezarlığı dışında örneklerine rastlanmayan grubun varlığı yerel ve bölgesel işçilik özelliklerini öne çıkarır niteliktedir. Bu çalışma, geç dönem Osmanlı mezar taşlarındaki süslemenin gruplar halinde değerlendirilmesinin sanat tarihi disiplini açısından taşıdığı önemi vurgulayarak bu konudaki eksikliğin giderilmesine kısmen de olsa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Murat Çerkez danışmanlığında hazırlanan 'Aydın Kuşadası Adalizade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları' başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

** Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bartın, avarol@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4146-6603

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Varol

Geliş Tarihi / Received: 18.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 02.05.2025

Yayın Tarihi / Published: 21.07.2025

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatı, Osmanlı Mezar Taşı, Süsleme Grupları, Aydın Kuşadası, Atölye-Üretim Merkezi

ABSTRACT: In Turkish art, ornamentation has had great importance for centuries and has been applied with a very rich repertoire in the decoration of artefacts. Gravestones are also among the important examples that directly reflect this richness. In the studies on gravestones, it is seen that the ornamentation is generally grouped according to their types under a title and evaluated on the basis of motifs. On the basis of this deficiency, the decorated Ottoman tombstones in Aydın Kuşadası Adalızade Cemetery are analysed in terms of their ornaments, and 9 different groups are identified in 150 of the 247 decorated tombstones with common ornamentation programme features. When the groups are evaluated within themselves and compared with other the late Ottoman tombstones, some data under the topics of date, gender and geography become apparent. In addition, when the common characteristics of the groups are examined, workshop-production centre characteristics that can be described as local, regional and general are identified. While 3 of the groups consist of artefacts found in a wide range of dates in the Ottoman geography, 2 groups are produced in a relatively narrow time interval in a central place such as Istanbul and provide data supporting the idea that they were sent from there to the coastal cities. In addition, the presence of a group whose examples are found in provinces close to the Aegean Sea and a group whose examples are not found outside the Adalızade Cemetery emphasises local and regional craftsmanship features. Therefore, this study aims to partially contribute to the elimination of this deficiency by emphasizing the importance of evaluating the ornamentation on the late Ottoman tombstones in groups in terms of the discipline of art history.

Keywords: Turkish-Islamic Art, Ottoman Tombstone, Ornamental Groups, Aydın Kuşadası, Atelier-Production Centre

Cite as / Atıf: VAROL, A. H. (2025). Geç Dönem Osmanlı Mezar Taşlarında Süslemelerin Gruplandırılması: Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Örneği. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(30), 113-135. <https://doi.org/10.33207/trkede.1642356>

Yayın Tarihi	21 Temmuz 2025
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ tarafından lisanslanır.
Date of Publication	21 July 2025
Reviewers	A Internal (Editor board member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı mezar taşlarında süsleme, taşıdığı sembolik anlatının yanı sıra dönemin sanat algısını yansıtmaya bakımdan önemli unsurlardır. Tek motiften oluşan sade bir kurguya sahip olduğu gibi birden fazla motifin bir arada uyum içerisinde verilmesiyle oluşturulan girift kompozisyonlar da mevcuttur. Osmanlı mezar taşlarına yönelik yayınlarda süsleme unsurları bir başlık dahilinde genellikle türlerine göre gruplandırılarak motif bazlı değerlendirilmektedir. Bunun temel nedeni Osmanlı mezar taşlarında süslemenin son derece zengin bir repertuara sahip olmasıdır. Bu çeşitlilikte bir motifin farklı üsluplarla işlenmesi durumu da göz önünde bulundurulduğunda zenginlik daha da artmaktadır. Dolayısıyla çalışmada süsleme unsurlarının tekil ele alınması yöntemi doğal bir durumdur. Bu yöntemin sanat tarihi disiplini için önemi büyüktür. Ancak süslemedeki çeşitliliğe rağmen bazı motifler belirli gruplar dahilinde oluşturulmuştur. Buradan hareketle bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması amacıyla bu

çalışma, mezar taşlarındaki süsleme unsurlarının bütüncül şekilde incelenmesini ve bu doğrultuda diğer Osmanlı mezar taşlarıyla karşılaştırılması yöntemini önermektedir. Bu bağlamda, Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığındaki süslemeli mezar taşları örnekleminde süsleme unsurları gruplandırılarak incelenmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda eserlerin tarih, cinsiyet, coğrafya ve atölye-üretim merkezleri hakkında birtakım çıkarımlar gerçekleştirilmiştir.

Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşlarında Süsleme Konuları

Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığında Osmanlı dönemine ait 521 mezar taşı tespit edilmiştir. Bunlardan 247'si süsleme unsurlarıyla hareketlendirilmiştir. Eserlerden 73'ü 18. yüzyıl, 145'i 19. yüzyıl, 15'i 20. yüzyıl tarihli ve 183'ü kadınlara, 54'ü erkeklere aittir. Mezar taşlarından 14'ünde tarih, 10'unda cinsiyet belirlenememiştir (Varol, 2019: 1194). Süsleme unsurları bitkisel, geometrik, nesnel ve mimari olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bitkisel süsleme 203 mezar taşında görülmektedir ve bunlardan 60'ı 18. yüzyıla, 117'si 19. yüzyıla, 13'ü 20. yüzyıla aittir. Eserlerin 167'si kadın, 26'sı erkek mezar taşıdır. 13 eserde tarih, 10 eserde ise cinsiyet belirlenememiştir. Bitkisel motifler, armut, asma yaprağı, ay çiçeği, boru çiçeği, calla çiçeği, çınar ağacı ve yaprağı, erik, girland, gonca, gül, haşhaş, horozibiği çiçeği, hurma, incir, karanfil, kayısı, kenger yaprağı, kır çiçeği, kıvrık dal, kozalak, lale, mimoza çiçeği, mine çiçeği, nar ve narçiçeği, palmet, papatya, rumi, servi, soyut çiçek, soyut yaprak, üzüm, yıldız çiçeği ve yonca olarak çeşitlenmektedir. Motifler, eserlerin 64'ünde tek başına işlenirken, 29'unda geometrik, 17'sinde nesnel, 15'inde mimari, 26'sında geometrik ve nesnel, 26'sında geometrik ve mimari, 5'inde nesnel ve mimari, 21'inde geometrik, nesnel ve mimari unsurlarla desteklenmiştir. Başlık veya tepelik yüzeyinde bitkisel süslemenin görülme oranı %87, gövde yüzeyinde %38, boyun yüzeyinde ise %8'dir (Varol, 2019: 1194-1195).

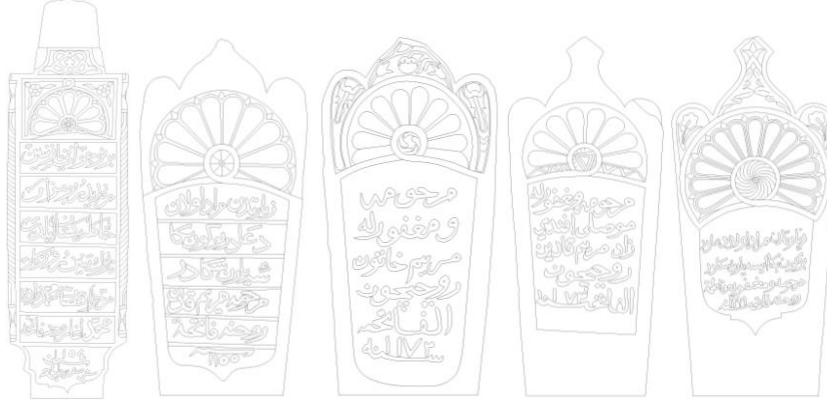
Geometrik motifler 125 eserde kullanılmıştır. Bunlardan 60'ı 18. yüzyıla, 57'si 19. yüzyıla, 3'ü 20. yüzyıla aittir. Cinsiyet dağılımında 106'ının kadınlara, 17'sinin erkeklere ait olduğu görülmektedir. 5 eserde tarih, 2 eserde cinsiyet belirlenememiştir. Geometrik motifler, baklava dilimi, c ve s kavsi, yıldız, güneş, daire-oval biçim, üçgen, kabara, kazayağı, çarkıfelek, hilal unsurlarından oluşmaktadır. Eserlerden 15'inde tek başına, 29'unda bitkisel, 8'inde nesnel, 26'sında bitkisel ve nesnel, 26'sında bitkisel ve mimari, 21'inde bitkisel, nesnel ve mimari unsurlarla birlikte işlenmiştir. Tepelik veya başlık yüzeyinde geometrik süslemenin görülme oranı %84, gövde yüzeyinde %19, boyun yüzeyinde ise %6'dır (Varol, 2019: 1205).

Nesneli süsleme unsurları 92 eserde görülmektedir. Bunlardan 39'u 18. yüzyıl, 42'si 19. yüzyıl, 6'sı 20. yüzyıl tarihlidir. Eserlerden 61'i kadınlara, 28'i erkeklere aittir. 5 eserde tarih, 3 eserde cinsiyet belirlenememiştir. Nesneli süsleme unsurları, divit, gerdanlık, gülabdan, istiridye kabuğu, kâse, kenet, kurdele, madalya, madalyon, Mevlevi sikkesi, perde, püskül, saksı ve vazodur. Motifler eserlerden 15'inde tek başına, 17'sinde bitkisel, 7'sinde geometrik, 26'sında bitkisel ve geometrik, 5'inde bitkisel ve mimari, 21'inde bitkisel, geometrik ve mimari motiflerle bir aradadır. Tepelik veya başlık yüzeyinde nesneli süslemenin görülme oranı %82, gövdede %14, boyunda %8'dir (Varol, 2019: 1208). Mimari unsurlar 74 eserde bulunmaktadır. Bunlardan 31'i 18. yüzyıla, 42'si 19. yüzyıla aittir. 1 eserde tarih tespit edilememiştir. Eserlerin 67'si kadın, 7'si erkek mezarına aittir. Mimari unsurlar arasında alem, cami, köşk, minare, mukarnas, sütun, sütunce, sütun başlığı, sütun kaidesi ve türbe tasvirleri yer almaktadır. Mimari unsurlar eserlerden 7'sinde tek başına, 15'inde bitkisel, 26'sında bitkisel ve geometrik, 5'inde bitkisel ve nesneli, 21'inde bitkisel, geometrik ve nesneli unsurlarla verilmiştir. Mimari tasvirli süsleme unsurlarının tepelik yüzeyinde görülme oranı %62, gövdede %42, boyunda ise %5'tir (Varol, 2019: 1213).

Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşlarında Görülen Süsleme Grupları

Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığındaki Osmanlı mezar taşlarında 150 eserde, farklı süsleme unsurlarının bütünlük arz edecek şekilde bir araya getirilmesiyle oluşan 9 farklı süsleme grubu tespit edilmiştir. M 1709-1922 yılları arasına ait eserlerden 140'ı kadın 4'ü erkek mezar taşıdır.

1. Grup M 1709-1799 yılları arasına ait 16 eserde (Varol, 2019: 23, 47, 54, 92, 102, 122, 157, 163, 170, 252, 284, 296, 302, 307, 332, 401) tespit edilmiştir. Eserlerin bir erkek mezar taşı dışında tamamı kadınlara aittir. Erkek mezar taşı olan bu eserde süsleme gövde üst kısmında yer alırken, kadınlara ait eserlerin tamamında dilimli kemer biçimindeki tepeliğin yüzeyine işlenmiştir. Bu grubun belirleyici süsleme unsuru yüzeye hâkim durumda işlenen istiridye kabuğudur. Motif genellikle kitabe panosunu üstten sınırlandıran silmenin ekseninde düğümlenerek oluşturduğu daireden gelişir şekilde ve etrafındaki yarım daire biçimli kemer kuşatması ile işlenmiştir. İstiridye kabuğunun kollarının sayısı 6 ile 13 arasında değişmekte olup 8 eserde merkezine çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir. Süsleme 7 eserde mukarnas, mine çiçeği, gül, lale, vazo, sütunce ve sütun başlığı unsurlarıyla desteklenmiştir.

Çizim 1: 1. Gruptan örnekler Kat. no 14, 17, 34, 49, 130

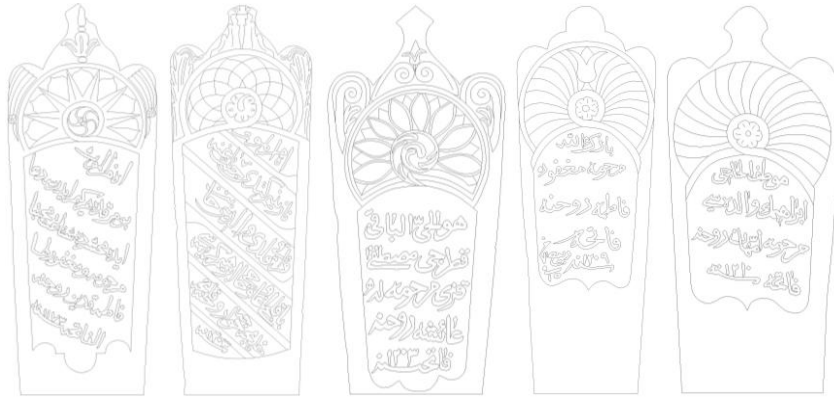
Bu grubun benzerlerine İstanbul'da M 1705-1774 yılları arasındaki 33'ü kadınlara ait 36 baş taşında (Gül, 2017: 21-124; Sürün, 2006: 61-243; Yariş, 2015: 91-285; Berk, 2006: 160-228; Gündoğdu, 2016: 83, 159; Nuhoğlu, 2003: 42, 251, 261), Balıkesir'de M 1740-1770 aralığındaki 3'ü erkek 2'si kadınlara ait 5 baş taşında (Gökler, 2017: 203, 644; Çakır, 2019: 35, 36, 44), Manisa'da M 1745-1815 tarihleri arasındaki kadınlara ait 17 baş taşında (Biçici, 2004: 92-754; Şen, 2023: 43-244; Erdem, 2009: 25, 50), İzmir'de M 1735-1784 aralığındaki tamamı kadınlara ait 25 baş taşında (Daş, 2012: 49-143; Daş, 2014: 54-187; Bulut, 2010: 213, 358; Biçici, 2009: 1-127; Güçlü, 2013: 75), Muğla'da M 1725 ve 1728 tarihli 2 kadın baş taşında (Biçici, 2013: 1377), Antalya'da M 1759 ve 1762 tarihli 2 kadın baş taşında (Keskin, 2019: 644), Trabzon'da M 1727-1747 aralığındaki 2'si erkeklere 2'si kadınlara ait 4 baş taşında (Eren, 2011: 20, 357; Yer, 2004: 57, 107), Sinop'ta M 1745 tarihli kadın baş taşında (Türker, 2011: 27) ve Samsun'da M 1745 tarihli erkek baş taşında (Nefes, 2002: 18, 19) rastlanmaktadır. Süsleme grubu bazı örneklerde 8. grupta belirttiğimiz rumi ve palmetten oluşan grupla da kullanılmıştır. Bu grup dahilinde Adalızade Mezarlığında ve çeşitli illerde tespit edilen örneklerin M 1705-1815 yılları aralığında ve genellikle kadın baş taşı olduğu görülmektedir.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALİZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Görsel 1: 1. Grubun İstanbul (Gül, 2017: 35), Balıkesir (Gökler, 2017 :644), Manisa (Şen, 2023: 244), Trabzon'daki (Eren, 2011: 357) benzerleri

2. Grup M 1741-1809 aralığına ait 20 eserde (Varol, 2019: 44, 104, 338, 346, 348, 352, 358, 366, 400, 406, 417, 193, 431, 491, 497, 517-521, 575, 577) tespit edilmiştir. Tamamı kadın mezar taşıdır. Süsleme eserlerin 14'ünde dilimli kemer, 6'sında üçgen biçimli olmak üzere tüm örneklerde tepelik yüzeyindedir. 1. Gruba benzer şekilde, kitabe panosunun üstten sınırlandıran silmenin eksende düğümlenerek oluşturduğu daireden gelişen süsleme unsurlarından oluşmaktadır. Süsleme unsurları eserlerin 8'inde iki yana doğru kavis yapan hatlar ve eksene yerleştirilmiş lale, 3'ünde çarkıfelek, 3'ünde geometrik, 3'ünde soyut yapraklardan oluşan unsurlar olmak üzere çeşitlilik arz etmektedir. Merkezdeki dairenin içi 10 eserde kır çiçeği motifiyle, 8 eserde çarkıfelek motifiyle bezelidir. Mezar taşı yüzeyi 15 eserde ana süsleme unsurları dışında lale, horozibiği çiçeği, akant yaprağı, soyut yaprak, kır çiçeği, sütunce ve sütun başlığıyla hareketlendirilmiştir.

Çizim 2: 2. Gruptan örnekler Kat. no 40, 150, 160, 182, 187

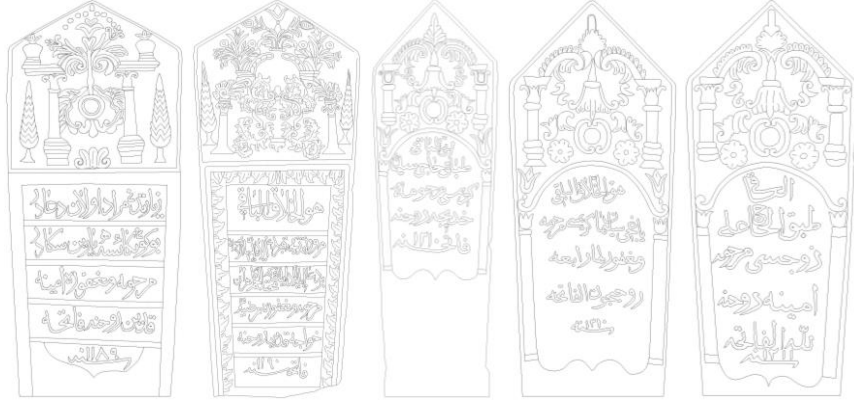
Bu grubun benzerleri İstanbul'da M 1743 ve 1779 tarihli kadınlara ait 3 eserde (Dikbıyık, 2009: 274; Gül, 2009: 68, 89), Balıkesir'de M 1740-1763 aralığındaki 2'si kadınlara ait 3 eserde (Çakır, 2019: 33, 38, 43), Manisa'da M 1760-1837 tarihleri aralığındaki kadınlara ait 14 eserde (Biçici, 2004: 102-647; Şen, 2023: 214-678), İzmir'de M 1781-1805 aralığındaki kadınlara ait 13 eserde (Bulut, 2010: 332; Daş, 2012: 104; Daş, 2014: 88-159; Güçlü, 2013: 76, 77, 211), Aydın'da M 1799 tarihli kadın baş taşında (Kurukaya, 2014: 219) görülmektedir. İstanbul'daki örneklerde grubu oluşturan süsleme unsurlarının tepelik yüzeyindeki süslemenin altında yer aldığı görülmektedir. Bu grubun görüldüğü Adalızade Mezarlığındaki ve diğer illerdeki eserler M 1740-1837 yılları aralığındaki kadınlara ait baş taşlarıdır.

Görsel 2: 2. Grubun İstanbul (Dikbıyık, 2009: 274), İzmir (Bulut, 2010: 332), Balıkesir (Çakır, 2019: 33), Aydın'daki (Kurukaya, 2014: 2019) benzerleri

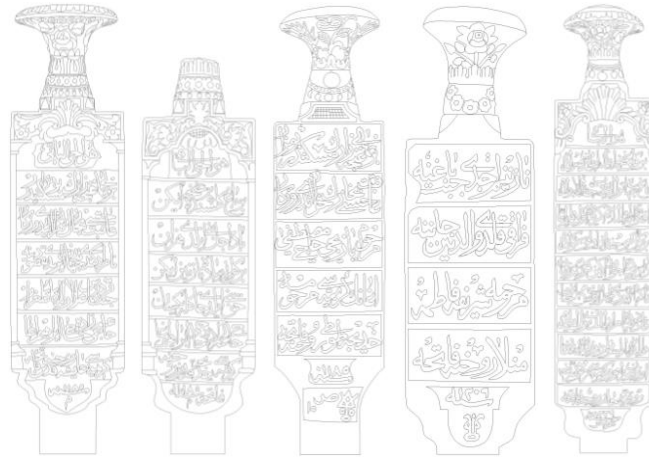
3. Grup, M 1772-1805 tarihleri aralığına ait 8 eserde (Varol, 2019: 211, 232, 239, 412, 419, 428, 482, 531) görülmektedir. Tamamı kadın baş taşı olup, üçgen biçimli tepelik yüzeyinin tamamına hakimdir. Süsleme grubu, iki kenarda yer alan kaide ve başlığa sahip sütunların eksene doğru soyut karakterli bitkisel unsurlarla ya da friz benzeri mimari öğelerle uzanmasından oluşmaktadır. Örneklerin 6'sında kenarlardan uzanan unsurlar eksende ters stilize palmet ve onun altında madalyon ya da içe dönük c kavisleri ile sonlanmaktadır. 3 eserde sütunları dış kenarlarda servi ağaçları sınırlandırmaktadır. Soyut yapraklarla desteklenen süsleme, üçgen tepeliğin uç noktasına doğru yükselmektedir. Yayınlarda grubun benzerine rastlanamamıştır.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Çizim 3: 3. Gruptan örnekler Kat. no 100, 103, 185, 188, 192

4. Grup, M 1771-1814 yılları arasındaki 5 eserde (Varol, 2019: 194-200, 380, 643) bulunmaktadır. Tamamı kadınlara ait eserlerde süsleme başlık ve boyun yüzeyindedir. Başlıklardan 3'ü ters çan, 1'i mantar biçimlidir. Diğer örnekte başlık günümüze ulaşamamış olmakla birlikte diğer eserlerle olan yoğun benzerliğinden dolayı bahsedilen iki tipten birine ait olması muhtemeldir. Başlık yüzeyinde dal üstünde yükselen gül motifi ve boyun yüzeyinde uzanan gerdanlık grubun temel unsurlarıdır. Gerdanlık madalyon dizisi şeklinde olduğu gibi çiçeklerden teşkil edilen farklı uygulamaları da mevcuttur. Süsleme eserlerden 3'ünde, kitabe köşeliklerinde ve ekseninde bitkisel unsurlarla desteklenmiştir.

Çizim 4: 4. Gruptan örnekler Kat. no 84, 85, 86, 170, 289

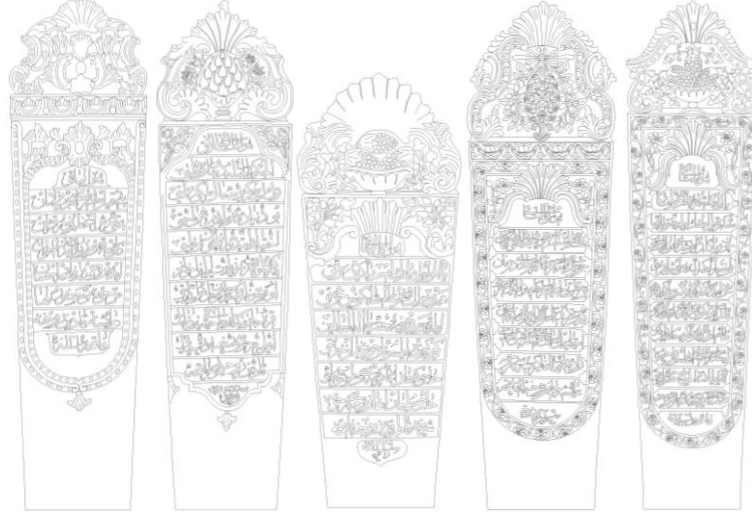
Grubun benzerlerine İstanbul'da M 1818-1839 yılları arasındaki 6 eserde (Daşdemir, 2011: 423, 425; Sürün, 2006: 345, 347), Yalova'da tarihleri okunamayan 4 eserde (Kezik, 2011: 90-124), Balıkesir'de M 1794-1813 aralığındaki 3 eserde (Gökler, 2017: 199, 272; Çakır, 2019: 56), Ankara'da M 1755 tarihli eserde (Tunçel, 2005: 285), Samsun'da M 1812 ve 1829 tarihli 2 eserde (Nefes, 2002: 48), Çanakkale'de M 1762-1808 aralığındaki 3 eserde (Şen, 2010: 67, 89, 150), Giresun'da M 1790-1794 aralığındaki 3 eserde (İltar, 2005: 66, 303, 309) rastlamak mümkündür. Bu gruptaki eserlerin tamamı M 1771-1839 yılları aralığındadır ve kadınlara ait baş taşıdır.

Görsel 3: 4. Grubun İstanbul (Sürün, 2006: 345), Ankara (Tunçel, 2005: 285), Samsun, (Nefes, 2002: 48), Giresun'daki (İltar, 2005: 66) benzerleri

5. Grup, M 1799-1814 tarih aralığındaki 5 eserde (Varol, 2019: 454, 550, 646, 649, 657) yer almaktadır. Tamamı kadın baş taşı olan eserlerden 4'ünü sivri kemer biçimli tepelik, birini bitkisel tepelik taçlandırmaktadır. Yoğun süslemenin hâkim olduğu bu grupta tepelik yüzeyi, c ve s kavislerinin kenar hattı belirleyerek tepede üçer yapraklı soyut yaprak dizisiyle birleşmesinden oluşmaktadır. Eksendeki yüzey dönemin sanat üslubunu yansıtan unsurlar ile bezelidir. 3 eserde kâse içerisindeki meyveler, madalyon ve kurdeleli gül demeti kullanılmıştır. Eserlerin tamamında üst kitabe köşeliklerine bitkisel motifler yerleştirilmiştir. 4 eserde üst kitabe panosu eksende üçer yapraklı soyut yaprak dizisiyle, 3 eserde tüm kitabe panosu yüzeyi bezeli kuşakla, 2 eserde ise alt eksende ters yerleştirilmiş stilize palmetle sınırlandırılmıştır. Bu grupta süslemenin yanı sıra ölçüler, mermer kalitesi ve işçilik de ortak özellik göstermektedir. Kaliteli mermer malzeme yüzeyinde ince işçilik ile işlenen süslemeye sahip bu grupta yükseklik ölçüsü 148 cm ile 206 cm arasında değişmektedir. Kat. no 290'ı 148 cm yükseklik ölçüsü ile bir alt grup olarak değerlendirmek de mümkündür.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

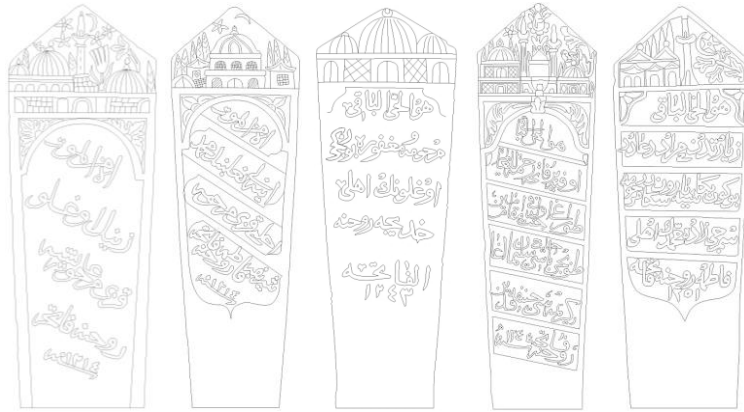
Çizim 5: 5. Gruptan örnekler Kat. no 204, 248, 290, 291, 294

Bu süsleme programına sahip eserlerin benzerleri İstanbul'da M 1803-1855 aralığındaki 51 kadın baş taşında (Sürün, 2006: 69-246; Berk, 2006: 79; Kurtbil, 2009: 301-313; Dikbiyık, 2009: 56-276; Daşdemir, 2011: 43-203; Yariş, 2015: 64, 70, 142; Gündoğdu, 2016: 245-316; Gül, 2017: 189-264), Edirne'de tarihi ve cinsiyeti belirlenemeyen eserde (Arslan, 2007: 383), Bursa'da M 1814 ve 1831 tarihli 2 kadın baş taşında (Çakar, 2007: 82, 335), Trabzon'da M 1803-1841 yılları arasındaki 13 kadın baş taşında (Ölçay, 2004: 27-130; Eren, 2011: 34-518), Sinop'ta M 1835 ve 1836 yıllarına ait 7 kadın baş taşında (Türker, 2011: 61-80), Ordu'da 1'i M 1827 tarihli 4 eserde (Çelik, 2012: 74-125), Giresun'da M 1801-1835 tarihleri aralığındaki kadınlara ait 4 baş taşında (İltar, 2005: 42-293), Samsun'da M 1812 ve 1835 tarihli 3 kadın baş taşında (Nefes, 2002: 37-51), Balıkesir'de M 1797 ve 1826 tarihli 2 kadın baş taşında (Gökler, 2017: 277, 559), Muğla'da M 1812-1820 aralığındaki 3 kadın baş taşında (Biçici, 2013: 1385-1387), İzmir'de M 1801-1839 tarihli 3 kadın baş taşında (Ülker, 1989: 56), Manisa'da M 1813 tarihli eserde (Erdem, 2009: 43) görülmektedir. Bu grupta yer alan Adalızade Mezarlığındaki ve diğer illerdeki eserler, M 1799-1855 yılları aralığındaki kadın baş taşlarıdır.

Görsel 4: 5. Grubun İstanbul (Dikbıyık, 2009: 256), Bursa (Çakar, 2007, 82), Sinop (Türker, 2011: 61), Giresun (İltar, 2005: 293) ve Balıkesir’deki (Gökler, 2017: 559) benzerleri

6. Grup, M 1799-1842 yılları arasındaki 32 eserde (Varol, 2019: 457, 471, 562, 585, 590, 599, 662, 627-632, 661, 668, 681-686, 694, 725-733, 738, 740, 747, 757, 759, 765, 774, 782, 784, 801, 809, 811) bulunmaktadır. Tamamı kadın baş taşı olan eserlerde süsleme üçgen tepelik yüzeyindedir. Bu grupta cami, türbe ve köşk tasvirlerinin farklı uygulamaları görülmektedir. Eserlerden 21’inde cami, 5’inde cami ve türbe, 5’inde cami ve köşk, 1’inde cami, türbe ve köşk yapı tasvirleri işlenmiştir. Avlu durumları, örtü sistemleri, cephe kademe ve minare sayıları tasvirlerde farklılıklar arz etmektedir.

Çizim 6: 6. Gruptan örnekler Kat. no 205, 210, 323, 324, 341

Ege Denizine yakın konumdaki illerde görülen grubun benzerlerine İzmir’de M 1737-1854 yılları arasına ait 179 eserde Bayrakal ve Daş, 2008: 25-41; Biçici, 2009: 109-150; Bulut, 2010: 52-397; Daş, 1996: 21-29; 1997: 61-68; 2004: 29-38; 2014: 50-155; Erdem, 2009: 39, 45; Tunçel, 1989: 13-217), Manisa’da M 1709-1895 yılları arasındaki 123 eserde (Biçici, 2004: 43-758; Tunçel, 1989: 13-217, Aydın’da M 1802-1856 yılları arasında 11 eserde (Daş, 2010: 109-127; Kurukaya, 2014: 46, 81; Varol, 2015: 58-98), Çanakkale’de M 1790-1855 arasındaki 27 eserde (Başaran, 2020: 74-572), Balıkesir’de M 1781-1855 tarih aralığındaki 7 eserde (Elmas, 2023: 251-712), Antalya’da tarihi belirlenemeyen eserde (Keskin, 2019: 655), Girit’te M 1846 tarihli eserde (Anastaspoulos, 2015: 369) rastlanmaktadır. Bu gruba dahil olan Adalizade Mezarlığındaki ve diğer illerdeki eserler M 1709-1895 yılları arasına aittir ve tamamına yakını kadın baş taşıdır.

Görsel 5: 6. Grubun İzmir (Bulut, 2010: 52), Manisa (Tunçel, 1898: 19), Aydın (Kurukaya, 2014: 81), Girit’teki (Anastaspoulos, 2015:369) benzerleri

7. Grup, M 1794-1922 tarihleri aralığındaki 51 eserde (Varol, 2019: 404, 505, 635, 537, 664, 671, 676, 709, 770, 778, 819, 839, 844, 850, 858, 868, 890, 894, 896, 906, 911, 913, 919-926, 933, 937, 941, 945-949, 955, 957, 982, 990, 992, 998, 1004, 1006, 1017, 1021, 1031, 1054, 1063, 1067, 1083, 1095, 1099, 1119) tespit edilmiştir. Tamamı kadınlara ait baş taşı olan mezar taşlarında süsleme tepelik yüzeyindedir. Eserlerden 24’ü bitkisel, 12’si sivri kemer, 12’si üçgen, 3’ü yarım daire kemer biçimli tepelikle sonlanmaktadır. Süsleme eksenden gelişerek tepelik yüzeyine yayılan bitkisel unsurlardan oluşmaktadır. Grubu, eksende vazö, kâse veya sepet içinden ya da bunlar olmaksızın gelişenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. 16 örneği bulunan ilk tipte eserlerden 11’inde vazö 5’inde kâse eksene konumlandırılmıştır. Bunlardan 7’sinden gül dalı ve yaprakları tepelik yüzeyine uzanmaktadır. 35 örneği bulunan ikinci tipte yapraklar genellikle soyut karakterlidir.

Çizim 7: 7. Gruptan örnekler Kat. no 32, 285, 405, 421, 492

Grubun benzerlerine İstanbul'da M 1645-1916 yılları arasındaki tamamı kadınlara ait ve 6'sı ayak taşı olan 118 eserde (Berk, 2006: 50-499; Dikbıyık, 2009: 50-402; Daşdemir, 2011: 135-272; Gündoğdu, 2016: 310-370), Edirne'de M 1818-1868 tarihleri arasındaki kadınlara ait 10'u baş taşı olan 11 eserde (Arslan, 2007: 107-391; Kalkan, 2016: 156, 194), Yalova'da M 1787 tarihli biri kadınlara ait olduğu tespit edilen 3 baş taşında (Kezik, 2011: 58, 59, 64), Bursa'da M 1847-1923 aralığındaki 13'ü erkek ayak taşı 14'ü kadın baş taşı olan 27 eserde (Demirci, 2012: 54, 85; Çetinaslan, 2021: 109-214), Balıkesir'de M 1798-1912 aralığındaki biri erkek ayak taşı diğerleri kadın baş taşı olan 24 eserde (Gökler, 2017: 38-573; Çakır, 2019: 68), Manisa'da M 1847-1921 yılları arasındaki kadınlara ait 105 baş taşında (Şen, 2023: 26-1472), İzmir'de M 1737-1886 yılları arasına ait 34 kadın baş taşında (Bulut, 2010: 70-379; Daş, 2014: 38-186), Antalya'da M 1801-1912 aralığındaki 2'si erkek ayak taşı olan 20 eserde (Keskin, 2019: 85-375), Kastamonu'da M 1881-1905 aralığındaki tamamı kadın baş taşı olan 5 eserde (Gündoğan, 2007: 19-142), Tokat'ta M 1854-1890 aralığındaki tamamı kadınlara ait 4 baş taşında (Kelkit, 2017: 31-67) rastlanmaktadır. Bu gruba dahil ettiğimiz Adalızade Mezarlığındaki ve diğer illerdeki eserler M 1645-1921 yılları arasındaki mezar taşlarında görülmekle birlikte, vazo veya kâseden gelişenlerin tamamının kadın mezarına ait baş taşı olduğu görülmektedir. Soyut karakterli yapraklardan oluşanlar ise nispeten daha nadir erkek mezarlarında görülmekle birlikte bunlar ayak taşları olması itibarıyla farklılık arz etmektedir.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALİZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Görsel 6: 7. Grubun İstanbul (Gündoğdu, 2016: 370), Tokat (Kelkit, 2017: 31), İzmir (Bulut, 2010: 85), Antalya'daki (Keskin, 2019: 319) benzerleri

8. Grup. M 1745-1906 tarihleri aralığındaki 7 eserde (Varol, 2019: 64, 67, 76, 96, 244, 1044, 1056) görülmektedir. Bunlardan 4'ü kadınlara 3'ü erkekler ait mezar taşıdır. Süsleme, eserlerden 4'ünde tepelik yüzeyine, 3'ünde gövdenin üst kısmına konumlandırılmıştır. Eksendeki palmet ve bunu destekleyen rumiler grubu teşkil eden unsurlardır. Yatay ve dikey düzlemde gelişmesine bağlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Yatay gelişenlerde tarih aralığı M 1745-1777 iken kadınlarda ve erkeklere görülmektedir. Dikey gelişenler M 1903 ve 1906 tarihli kadın mezar taşlarında yer almaktadır. Bu tipte süsleme tepelik yüzeyine işlendiği gibi aynı zamanda tepeliği de teşkil etmektedir.

Çizim 8: 8. Gruptan örnekler Kat. no 21, 22, 26, 36, 479

Erken Osmanlı mezar taşlarında mihrabiye ve mukarnaslı düzenlemeler ile daha sık kullanılan bu grubun benzerleri arasında Bursa ve Edirne'deki M 15.-16. yüzyıllara tarihlendirilen 7'si erkeklere 4'ü kadınlara ait baş ve ayak taşı olan 36 eseri (Balki, 2023: 42-240) göstermek mümkündür. Kuşadası

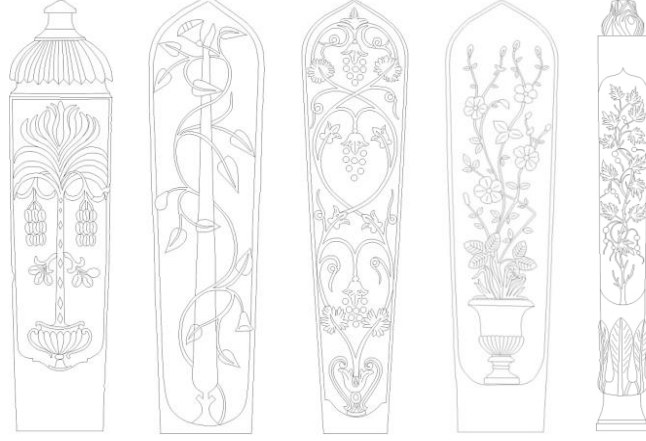
Adalızade Mezarlığı örnekleriyle yakın tarihli mezar taşları arasında İstanbul'da M 1732-1753 yılları arasındaki tamamı kadın baş taşı olan 17 eser (Berk, 2006: 162-476; Sürün, 2006: 58-260; Gündoğdu, 2016: 108), Adana'da M 1742 tarihli erkek baş taşı (Özkan, 2009: 68), İzmir'de M 1743-1744 tarihleri aralığındaki 3 kadın baş taşı (Daş, 2012: 49, 65, 117), Manisa'da M 1725 ve 1728 tarihli kadın baş taşlarında (Biçici, 2013: 1377,1378) gösterilebilir. Bu gruptaki palmet biçiminde tepeliğe sahip eserlerin benzerleri Denizli'de M 1911 tarihli kadın baş taşında (Soyalp, 2018: 110), Manisa'da M 1925 tarihli kadın baş taşında (Şen, 2023: 1000), Adana'da tarihi ve kimliği belirlenemeyen eserde (Özkan, 2009: 59) yer almaktadır. Yatay gelişen ilk tip, M 1732-1777 aralığında olup genellikle kadın baş taşlarında görülmekle birlikte erkek baş taşlarında da örnekleri mevcuttur. Dikey gelişen ikinci tip, 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait olup kadın baş taşlarında kullanılmıştır.

Görsel 7: 8. Grubun İstanbul (Gündoğdu, 2016: 108), Manisa (Biçici, 2013: 1377), Adana (Özkan, 2009: 59), Denizli'deki (Soyalp, 2018: 110) benzerleri

9. grup, tarihi ve kimliği belirlenemeyen 6 ayak taşında (Varol, 2019: 1101, 1109-1113, 1121, 1125) işlenmiştir. Grup, tüm yüzeye yayılan ağaç tasvirinden oluşmaktadır. Servi ağacı ile asma dalı ve üzüm 2 eserde, çınar ağacı, hurma ağacı ve meyvesi, uçları kır çiçeği ve goncalarla sonlanan kıvrık dal 1 eserde yer almaktadır. Tasvirler 2 örnekte vazodan, 1 örnekte saksıdan gelişmektedir.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Çizim 9: 9. Gruptan örnekler Kat. no 501, 505, 506, 507, 511, 515

Bu grubun benzerleri İstanbul'da M 1811-1909 yılları arasında 59'u kadınlara 49'u erkeklere ait 120 eserde (Dikbıyık, 2009: 32-413), Balıkesir'de M 1808-1922 tarihleri arasındaki 28'i erkeklere ait 35 eserde (Gökler, 2017: 33-662; Çakır, 2019: 94), Manisa'da M 1796-1919 aralığındaki 17'si kadınlara ait 25 eserde (Şen, 2023: 26-1472), Antalya'da M 1810-1921 yılları arasında 30'u erkek 13'ü kadın mezarına ait 51 eserde (Keskin, 2019: 127-542), Adana'da M 1822-1909 yılları arasında 2'si kadın, 2'si erkek mezarına ait 6 eserde (Özkan, 2009: 33-116), Trabzon'da M 1747-1900 yılları arasında 6'sı erkeklere 3'ü kadınlara ait 9 eserde (Eren, 2011: 86-419), Kastamonu'da M 1830-1901 yılları arasındaki 9'u erkeklere 4'ü kadınlara ait 18 eserde (Gümüşdağ, 2007: 18-145) ve Bartın'da tarihi ve cinsiyeti belirlenemeyen 11 eserde (Varol, 2021: 88-104) görülmektedir. M 1747-1921 yılları aralığına ait ve tamamı ayak taşı olan eserlerde cinsiyet bakımından belirgin bir ayrım bulunmamaktadır.

Görsel 8: 9. Grubun İstanbul (Dikbıyık, 2009: 36), Antalya (Keskin, 2019: 139), Adana (Özkan, 2009: 113), Kastamonu (Gümüşdağ, 2007:22), Bartın'daki (Varol, 2021: 89) benzerleri

Sonuç

Çalışma kapsamında, Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığındaki 521 Osmanlı mezar taşından süslemeli 247 Osmanlı mezar taşı değerlendirilmiştir. Geç Osmanlı üslubundaki bu eserlerin %59'unun 19. yüzyıla ait olması ve %74'ünün kadınlara ait olması öne çıkmaktadır. Bitkisel, geometrik, nesnel ve mimari unsurların kullanıldığı süsleme programında yer alan bitkisel motifler %82 ile en çok tercih edilendir. Eserler süsleme unsurları itibarıyla 9 gruba ayrılmıştır.

Bu kapsamda 1. Grubun Osmanlı mezar taşlarındaki örneklerine, denize yakın konumdaki başta İstanbul olmak üzere Balıkesir, Manisa, İzmir, Antalya, Samsun, Trabzon gibi illerde rastlanmaktadır. 17. yüzyılın başından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar kadın baş taşlarında yoğunlaşmaktadır. Bu veriler konum, tarih ve cinsiyet bağlamında Adalızade Mezarlığı örnekleriyle paralellik arz etmektedir. Süslemenin yanı sıra tarih aralığı ve cinsiyet itibarıyla ilk grupla benzerlik gösteren 2. Grup, ilk grubun aksine benzerlerine Karadeniz kıyılarında rastlanamamıştır. İstanbul'da da örnekleri bulunmakla birlikte Ege Denizi kıyılarında yoğunlaşmaktadır. M 1772-1805 gibi 33 yıllık kısa bir dönemde kadın baş taşlarında görülen 3. Grup, özgün süsleme tasarımı açısından yalnızca Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda rastlanması bakımından önemlidir. Süsleme yüzeyi açısından diğer gruplara göre daha dar alana sahip olan 4. grup, geniş bir coğrafyada 18. ve 19. yüzyıl kadın baş taşlarının modasını yansıtmaktadır. 5. Grup kaliteli mermer

malzemesi, zengin işçiliği ve yoğun süsleme programıyla Osmanlı mezar taşları içerisinde önemli bir grup olarak öne çıkmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında denize yakın konumdaki illerde örneklerine rastlanmaktadır.

“Cami tasvirli mezar taşları” olarak da bilinen 6. Grup, Ege Denzine yakın illerde M 18.-20. yüzyıllar arasında kadın baş taşlarında etkin olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda kadın mezar taşlarının modası haline gelen bu grubun Adalizade örnekleri modayı yansıtır niteliktedir. Osmanlı mezar taşlarında çeşitli üsluplarla ele alınan 7. Grup, birçok şehirde uzun yıllar boyunca dönemin değişen sanat anlayışına göre şekillenerek kadın baş taşlarında sıklıkla tercih edilmiştir. Erkek mezarlarında ise ayak taşlarında görülmektedir. Adalizade mezarlığında erkeklere ait örnekleri bulunmamakla birlikte en çok örneği bulunan grubu teşkil etmektedir. Özellikle erken dönem Osmanlı mezar taşlarında, sıkça kullanılan rumi ve palmet motiflerinden oluşan 8. grubun örnekleri nispeten daha azdır. Bu grupta tarih belirleyicidir. M 1732-1777 aralığındaki eserlerde belirgin bir cinsiyet ayrımı bulunmazken, 20. yüzyılın başlarına ait eserler kadın baş taşlarında görülmektedir. 9. Grup, Osmanlı mezar taşlarında ayak taşlarının bezemesinde tercih edilmiştir. Dolayısıyla geniş bir coğrafya ve dönem aralığına sahiptir. Cinsiyet bakımından ayırt edici bir veri bulunmamaktadır.

Bu bağlamda, 4., 7. ve 9. gruplar geniş bir coğrafya ve zaman aralığında yaygın kullanıma sahip örnekler olarak öne çıkmaktadır. Dar zaman aralığında örnekleri bulunan 5. Gruba Karadeniz ve Ege Denzine kıyısı bulunan yerleşimlerde rastlanmaktadır. Eserlerin İstanbul’da yoğunlaşmasına ilaveten zengin işçiliği ve kaliteli malzemesi göz önünde bulundurulduğunda bu grubun İstanbul’da üretilip deniz yoluyla kıyı yerleşimlerine sevk edilmesi ihtimali kuvvetlenmektedir. 5. Grup gibi 1. Grubun örneklerinin de Karadeniz ve Ege Denizi kıyılarındaki yerleşimlerde bulunması aynı olasılığı öne çıkmaktadır. Ancak 1. Grupla benzer özellikler gösteren 2. Grup, süsleme itibarıyla farklılaşmasının yanı sıra İstanbul ve Ege Denzine yakın illerde tespit edilmesi nedeniyle bölgesel üretim fikrini desteklemektedir. 6. Grup, mimari tasvirli bezemesi ile bölgesel üretime en belirgin işaret eden gruptur. 3. Grup ise yayınlarda henüz benzerlerine rastlanmaması açısından Kuşadası’nın yerel üretimi olduğu fikrini desteklemektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı mezar taşlarında süslemede kullanılan süsleme unsurlarının zenginliğine ek olarak henüz yayınlara geçmemiş mezar taşlarının sayısı göz önünde bulundurulduğunda kesin değerlendirmeler yapmanın ne denli güç olduğunun bilincindeyiz. Ancak mezar taşlarına

yönelik artan çalışmalara bağlı olarak yapılacak yeni tipoloji ve değerlendirme çalışmaları sanat tarihi disiplini için önem arz etmektedir. Bu nedenle, Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı örneğinde olduğu gibi, mezar taşlarındaki süsleme unsurlarını motif bazlı incelenmenin yanı sıra gruplandırarak değerlendirmenin tarih, cinsiyet, coğrafya ve atölye-üretim merkezi başlıklarında önemli verilere ulaştıracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ANASTASPOULOS, Anastasopoulos (2015), “Girit’teki Osmanlı Mezar Taşları”, Ed. Nühket Adıyeke ve Tunay Ercan Sepetcioğlu, *Geçmişten Günümüze Girit Tarih, Toplum, Kültür Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Kuşadası, 355-369.
- ARSLAN, Ayşegül (2007), *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- BALKİ, Muhammed Sefa (2023), *Bursa, Edirne ve İstanbul’daki Erken Osmanlı Dönemi Mihrabiyeli Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- BAŞARAN, Emel (2020), *Ayvacık Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- BAYRAKAL, Sedat ve DAŞ, Ertan (2008). “Yelki (İzmir/Güzelbahçe) Mezarlığı”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 17.2, 25-41.
- BERK, Süleyman (2006), *Zamanı Aşan Taşlar, Zeytinburnu’nun Tarihi Mezar Taşları*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BİÇİCİ, Hür Kamil (2004), *Manisa Gördes’te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BİÇİCİ, Hür Kamil (2009). “Tire Müzesi’nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. yy.)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50.1, 109-150. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000993
- BİÇİCİ, Hür Kamil (2013). “Muğla Ortakent’te bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-I”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6.2, 1373-1436. http://dx.doi.org/10.9761/jasss_650
- BULUT, Fatma (2010), *İzmir-Urla Merkezdeki Cami Hazirelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÇAKAR, Gülşen (2007), *Bursa Emir Sultan Mezarlığı’ndaki 18. ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÇAKIR, Arif (2019), *Balıkesir Marmara Adası ve Paşalimanı Adası Türk- İslâm Dönemi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

- ÇELİK, Bayram (2012), *Ordu İli, Ünye İlçesi, Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- ÇETİNASLAN, Mustafa (2021), *Taşların Dili İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Aras Kültür Sanat, 1. Baskı, Bursa.
- DAŞ, Ertan (1996). “Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 8.8, 21-29.
- DAŞ, Ertan (1996), “Foça Osmanlı Mezarlığındaki Süslemeli Mezar Taşları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Foça Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Foça Belediyesi-Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 61-68.
- DAŞ, Ertan (2004), “Seferihisar’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme. *Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Seferihisar Kaymakamlığı Çevre Kültür ve Turizm Birliği Yayını, İzmir, 29-38.
- DAŞ, Ertan (2010). “Bozdoğan Mezar Taşları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 19.2, 109-127.
- DAŞ, Ertan (2012), *İzmir’de Taş Çiçekler*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, İzmir.
- DAŞ, Ertan (2014), *Taşa Kazınan Hayatlar: Bornova/Yakaköy Mezarlığı’ndaki Mezar Taşları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, İzmir.
- DAŞDEMİR, Sema (2011), *İstanbul Selimiye Camii Haziresi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİRCİ, Bilal (2012), *Bursa Emir Sultan Camii Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarının Kitabelerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DİKBİYİK, Tuğba Ruhengiz (2009), *Hat ve Süsleme Sanatları ve Mîmârî Üslup Bakımından Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ELMAS, Erdal (2023), *Balıkesir Kitâbeleri ve Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ERDEM, Tuğba (2009) *Akhisar Ulu Camii ve Paşa Camii Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- EREN, Sevinç (2011), *Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmarek Mezarlığı’ndaki Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GÖKLER, Burak Muhammet (2017), *Balıkesir Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- GÜÇLÜ, İbrahim (2013), *İzmir Bayındır Yakapınar Köyü Mezar Taşı Kitabeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- GÜL, Selma (2009), *Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 18. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- GÜL, Selma (2017), *İstanbul Sur İçi'ndeki Osmanlı Mezar Taşları Bezemelerinde Üslup Analizi (1703-1861)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- GÜMÜŞDAĞ, Gökhan (2007), *Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GÜNDOĞAN, Bengü (2007), *Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GÜNDOĞDU, Oktay (2016), *İstanbul Üsküdar'daki Ahmediye Camii Külliyesi Haziresi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İLTAR, Gazanfer (2005), *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- KALKAN, Yağmur Candan (2015), *Edirne Muradiye Camisi Haziresi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- KELKİT, Cafer (2017), *Niksar Melikgazi Kabristanındaki Mezar Taşlarının Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- KESKİN, Burcu (2019) *Antalya'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- KEZİK, Engin (2011), *Armutlu (Yalova) Merkez Haziresi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KURTBİL, Zeynep Hatice (2009), *Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 19. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KURUKAYA, Nilgün (2014), *Aydın Merkezdeki Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- NEFES, Eyüp (2002), *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- NUHOĞLU, Mehmet (2003), *Koca Mustafa Paşa (Sünbül Sinan) Camisi Haziresi Mezar Taşları Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ÖLÇAY, Hülya (2004), *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÖZKAN, Serap (2009), *Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları (18-20. yy)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- SOYALP, Sedat (2018), *Denizli Babadağ'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- SÜRÜN, Mustafa (2006), *İstanbul Şeyh Vefâ Cami Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA
SÜSLEMELERİN GRUPLANDIRILMASI:
AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

- ŞEN, Ahmet (2023), *Manisa Salihli’de Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- TUNÇEL, Gül (1989), *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- TUNÇEL, Gül (2005). “Ayaş Mezar Taşları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIV.1, 277-305.
- TÜRKER, Fatma (2011), *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresi’ndeki Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- ÜLKER, Necmi (1989), “Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI. ve XX. Yüzyıl), *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1-18.
- VAROL, Abdül Halim (2015), *Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii Haziresi Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- VAROL, Abdül Halim (2019), *Aydın Kuşadası Adalizade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- VAROL, Abdül Halim (2021), *Bartın Amasra Müzesindeki Osmanlı Kitabeleri*, Bartın Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Bartın.
- YARIŞ, Sahure (2015), *Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- YER, Kader (2004), *Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığı’ndaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.